

БАНКТІК СЕКТОРДАҒИ. НЕСИЕЛІК ТӘУЕКЕЛДЕРДІ ТАЛДАУ

Коммерциялық банктер өз қызметінің бастауын несиелік операциялардан алатыны белгілі. Бұл нарықтық жағдайға қатысты ғана емес, капиталистік, социалистік дәуірлерде де осылай болғаны анық. Дағдарыстың еңселеп ел экономикасына өтер тұсында банктік несиелердің тәуекелділігі бірнеше еселеп қауіп әкелетіні белгілі. Шынайы экономикаға жіберілген қарыздарды икемді басқарудың бірден – бір жолы – тәуекелдерді дұрыс басқара білу.

Дағдарыс жағдайында тәуекелдерді басқарудың бірдей әдістемесін қолдану мүмкін емес. Банктің жұмысына әсер ететін ішкі және сыртқы тәуекелдерді есепке ала отырып, немесе аумақтағы әлеуметтік, саяси және экономикалық жағдайларды ескере отырып, әрбір нақты банк өзінің жеке несиелік саясатын дайындап алады. Әдетте банктің қарыз операциялармен байланысты тәуекелдерін сыртқы және ішкі факторлар әсерімен байланыстырып анықтайды.

Қарыздың жеткіліксіз
қамтамасыз етілуі,
қамту нысанының құны

Ұсынылған несиелік
мерзімі, көлемі (ұсақ,
орта, ірі), несиелік
ұсынылған валюта
(ұлттық, шетел)

Мәміледе көрсетілген
(тауар, жұмыс т.б.)
шарттарға клиенттің
қол жеткізбеуі

Несилеу кезінде
тәуекелділік туғызатын
ішкі факторлар

Қарыз объектісі
(ауылшаруашылық
өнеркәсіп, инвестиция,
аралық, коммуналдық,
маусымдық, айналым
қаржылары, қаржы
тапшылығын жою т.б.)

Оперативті бақылаудың
нашарлығы, қауіптің
алғашқы белгілеріне
шарасыздық таныту

Несилеу қабілеттілігі
анықтауда ақпаратты
жеткіліксіз бағалау

Қарыздың нашар
қамтамасыз етілуі
қамту нысанының
өтімділігі

Сурет 1. Банктік несиелеуде тәуекел туғызатын ішкі факторлар

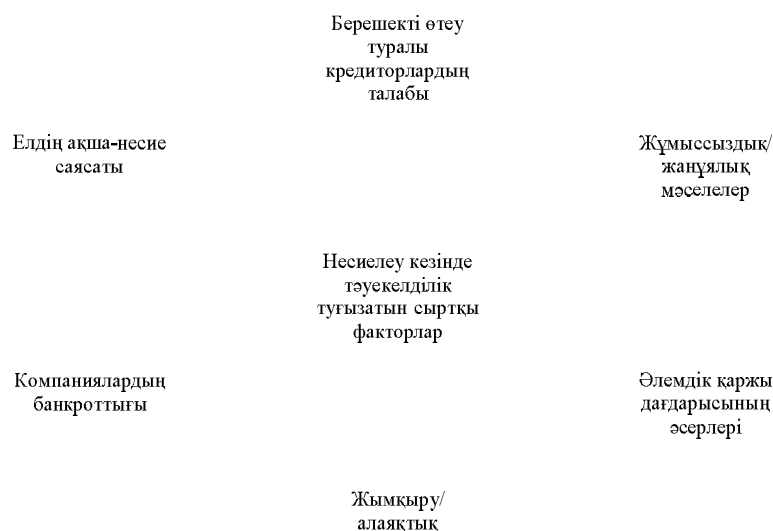
Ескерту: автормен құрастырылды.

Ішкі және сыртқы тәуекелдердің мөлшерінің жеткіліксіз бағалануы келесі себептерге тәуелді:

◆ елімізде тәуекелділіктің мөлшерін анықтауда озық тәжірибенің болмауынан, оның ішінде коммерциялық банктердің өз қалауы бойынша шетелдік тәжірибені банктік тәжірибеге енгізуінен;

- ◆ ақпараттық базаның шектеулілігі мен жеткіліксіздігі, бүгінгі қызмет етіп отырған екі несиелік бюроның барлық қарыз алушылар жөнінде деректерінің аздығынан;
- ◆ коммерциялық банктердегі тәуекел-менеджерлердің озық тәжірибесінің болмауы;
- ◆ әдетте қалыптасқан қарызқабилеттілікті анықтау әдісі шегінде жұмыс жасау, іскерлік пен жаңа әдістер қолдана алмау т.с.с.

Қарыз операцияларына неғұрлым өткір әсер беретін сыртқы факторлар да өте көп, зерттеліп те жүр, оның негізгілері деп келесілерді атауға болады (сурет 2).

Сурет 2. Банктік несиелеуде тәуекел туғызатын сыртқы факторлар

Ескерту: автормен құрастырылды.

Суретте көрсетілгендей аталған ішкі факторлар бір жақты туындамайды, ол екі субъектінің қатысымен туындап отыр.

Несиелік тәуекелдерді басқаруға байланысты айтарлықтай қиындықтарға әкелетін олқылықтар деп келесілерді атауға болады:

- ◆ несиелік саясат туралы жазбаша құжаттың болмауы немесе нашар дайындалуы;
- ◆ портфель концентрациясына қатысты шектеу қойылмауы;
- ◆ несиелік жетекшілердің орталықтандырылуы мен орталықсыздандырылуы;
- ◆ несиелік объектінің жеткіліксіз талдауы;
- ◆ қарыз алушыны үстіртін талдау;
- ◆ кепілзатының асыра бағалануы;
- ◆ клиентпен байланыстың жиі болмауы немесе тіптен болмауы;
- ◆ бақылау аралығының ұзаруы (кәсіпорындарды несиелеуде) немесе тіптен жүргізілмеуі;
- ◆ құжаттарға байланысты жеткіліксіз бақылау;
- ◆ қарыз қаржыларды шектен тыс қолдану;
- ◆ несиелік құжаттар топтамасының толық болмауы немесе қатаң қадағаланбауы;
- ◆ несиелік процесті тиімді бақылап, уақытында аудиторлық тексеруге ұсынбау және т.с.с.¹

Батыс банкирлері әсер етуші факторлардың пайыздық үлесін 100% қарастырып, оның 67% – ішкі факторлардың әсерінен, 33% – сыртқы факторлардан деп анықтаған (кесте 1, 116 б.)².

¹ Седин А. Кто не рискует, тот... не настоящий банкир // Банковские технологии. – 1997. – № 7.

² Озиус М., Путнам Б. Банковское дело и финансовое управление рисками: учебное пособие. – Вашингтон: Институт экономического развития Мирового банка, 1992.

Банктік несиелеу кезінде тәуекел туғызатын факторлар

Ішкі факторлар	Пайыздық үлесі (67%)	Сыртқы факторлар	Пайыздық үлесі (33%)
1. Қарыздың жеткіліксіз қамтамасыз етілуі	22%	1. Компаниялардың банкроттығы	12%
2. Қарызқабілеттілікті анықтауда ақпаратты жеткіліксіз бағалау	21%	2. Берешекті өтеу туралы кредиторлардың талабы	11%
3. Оперативті бақылаудың нашарлығы, қауіптің алғашқы белгілеріне шарасыздық	18%	3. Жұмыссыздық/жанұялық мәселелер	6%
4. Мәміледе көрсетілген (тауар, жұмыс т.б.) шарттарға клиенттің қол жеткізбеуі	1%	4. Жымқыру/алаяқтық	4%
5. Қарыздың нашар қамтамасыз етілуі	5%		

Кесте ұсынған деректер мен Қазақстандық тәжірибені салыстырғанда айтарлықтай алшақтық байқалмайды. Қазақстандық ірі банктерде тәуекелдерді басқарудың өзіндік жүйелері құрылған. Мысалы, «Казкоммерцбанк» АҚ тәуекелдерді басқару аумағындағы корпоративті басқару кодексі қабылданған.

Аталған кодекске сәйкес, «Казкоммерцбанк» АҚ банктік тәуекелдерді басқару принциптеріне келесілер саналады:

- ◆ толықтылық (жиынтық банктік тәуекел элементтерін жиынтық толық жүйе ретінде қарастыру);

- ◆ ашықтылық (аталған жүйені автономды немесе ерекше қарауға тиым салу);

- ◆ иерархиялық құрылым (жүйе элементтері бір біріне қатаң тәуелді);

- ◆ құрылымдау («банктік тәуекелдер» жүйесі анық құрылымға ие, элементтері мен заңдылықтары бір-біріне байланысты);

- ◆ тиімділік (жүйе жоғары тиімділікке ұмтылады);

- ◆ тәртіптілік (жүйедегі процесстердің барлығы белгілі тәртіппен (регламент) өтеді);

- ◆ басымдылық (несиелік тәуекелдерді басқаруда басымдылықты анық айқындау);

- ◆ сәйкестілік (жүйе элементтерінің қалыптасуы олардың өзара әрекеттесу деңгейі мен ұйым стратегиясына сәйкестендірілуі);

- ◆ ақпараттылық (тәуекелдерді басқару процесі объективті, қолжетімді және өзекті ақпараттарға сүйенеді);

- ◆ үздіксіздік;

- ◆ кезенділік.

«Казкоммерцбанк» АҚ тәуекелдерді басқару аспектісінде стратегиялық жоспарларды бекітеді, шешімдер қабылдайды, өзіндік нормативтік базасының «жоғары» құжаттарын қарайды және бекітеді. «Казкоммерцбанк» АҚ несиелік операциялармен байланысты тәуекелдерді бағалауда және алдын алуда келесі құрамның болуын қамтамасыз етеді:

- ◆ несиелік комитет (несиелік тәуекелді басқару);

- ◆ активтер мен пассивтерді басқару жөніндегі комитет (пайыздық, валюталық, өтімділік және т.б. тәуекелдерді басқару);

- ◆ операциялық-техникалық комитет (операциялық тәуекелдерді басқару).

Ал, «Банк ЦентрКредит» АҚ тәуекелдерді идентификациялаудың бес негізгі кезеңін қарастырады:

- ◆ идентификация (барлық балама нұсқаларды анықтау, табу және салыстыру);

- ◆ талдау (факторларды негіздеу және тәуекелдерді параметрлері бойынша өлшеу);

- ◆ балама шығындарды бағалау (тәуекелдерді төмендету жолдары мен әдістерін анықтау және олардың экономикалық маңыздылығын бағалау);

- ◆ негіздеу (банктің әрекетінің тәуекелге қатысын есептеу арқылы);

- ◆ тандау және жүзеге асыру (жоғарыда аталған төрт кезең нәтижесіне сәйкес қорытынды жасау).

2007 жылдан басталған қаржылық дағдарыс банк үшін тәуекелділіктің негізгі түрі – несиелік тәуекелділік екендігін көрсетті. Әлемдік дағдарыс құбылыстары мен әсерін сезіне отырып Қазақстандық банктер дағдарысқа қарсы саясат дайындап, оның ішінде несиелік операцияларға аса көңіл бөлуде.

2007 жылдан басталған қаржылық дағдарыс банк үшін тәуекелділіктің негізгі түрі – «Альянс банк» АҚ экспресс несиесі ретінде берілген қарыздардың өсім ақысыз қайтарылуын жолға қоюда. Мұндай әрекет қарыз алушы тұлғалардың қаржылық жағдайының төмендеп, төлемқабілеттілігін жоғалтулары салдарынан қабылданған шара.

2007 жылдан басталған қаржылық дағдарыс банк үшін тәуекелділіктің негізгі түрі – жағдай бойынша ЕДБ несиелік портфельі 9244,5 млрд. теңге құрады. 2008 жылы несиелік портфельдің ұлғаюы 4,2 % болса, ал 2007 жылы 48,0% болған болатын (кесте 2)¹.

Кесте 2

Несиелік портфельдің құрылымы

Көрсеткіштердің атауы	01.01.2008		01.01.2009	
	млрд. теңге	нәтижеге үлеспен, %	млрд. теңге	нәтижеге үлеспен, %
Занды тұлғаларға	5012,2	56,5	5692,5	61,6
Басқа да банктермен банктік емес мекемелерге	178,4	2,0	173,0	1,9
Жеке тұлғаларға құрылысқа және үй сатып алуға	850,6	9,6	807,0	8,7
Жеке тұлғаларға тұтыну мақсатында	1054,2	11,9	926,9	10,0
Жеке тұлғаларға басқа да қарыздар	333,8	3,8	285,8	3,1
Жеке кәсіпкерлік субъектілеріне	1348,2	15,2	1222,9	13,2
«Кері РЕПО» операциялары	90,9	1,0	136,4	1,5
Несиелік портфельдің нәтижесі	8868,3	100	9244,5	100

2007 жылдан басталған қаржылық дағдарыс банк үшін тәуекелділіктің негізгі түрі – экономика саласын дұрыс таңдай білуіне, сондай-ақ несие беру мүмкіндіктері туралы сұрақты шешуде банк үшін бірінші реттік маңызы бар басқа факторлар мен қарыз алушының несиелік қабілетіне қарап «өз клиентін» таңдаудағы біліктілігіне негізделеді.

Сондай-ақ несиелік портфель банктің бүгінгі иелігіндегі немесе ертен енгізуді дұрыс санайтын несиелік өнімдерімен анықталады.

2007 жылдан басталған қаржылық дағдарыс банк үшін тәуекелділіктің негізгі түрі – төмендеуі келесі факторлармен байланысты болып отыр:

- ◆ сырттан қарыздар алуды шектеумен;
- ◆ клиенттерге арналған несиелер бойынша пайыз мөлшерлемелерін ұлғайтумен;
- ◆ қарыз алушылардың несиелік қабілеттілігін анықтауға байланысты банктің несиелік саясатын қатаңдатумен;
- ◆ несие ұсынуға байланысты қосымша шектеулер енгізу т.с.с.

Жалпы отандық және шетелдік банктер тәжірибесінде болған банктердің қамту нысанынсыз, ұзақ мерзімдерге берілген несиелерден ұшыраған банкроттық жағдайын алға тарта отырып, коммерциялық банктер ұзақ мерзімді несиелермен салыстырғанда көп мөлшерде қысқа мерзімді несиелер ұсынуды және қарыздардың толық өтімді кепілзатымен қамтылуын талап етуді тәжірибеге айналдыруда.

Бүгінгі күні сенімділікпен ұсынылатын несиелердің көлемі айтарлықтай кеміген (кесте 3, 118 б.). Сондай – ақ әлі де болса, қарыздардың кепілзатымен қамтамасыз етілу тұрғысында жылжымайтын мүлік нарығындағы баға өзгерісіне тәуелділікті байқауға болады.

Жылжымайтын мүліктер құнының күрт төмен түсуі, коммерциялық банктер үшін көп мөлшерде келетін қиындық болып табылады. Несие ұсыну барысында қарыздың барлығын

¹ ҚР Қаржылық қадағалау агенттігінің интернет сайты, 2009 ж. қаңтардағы мәліметтер.

кез келген кепілмен қамтылуын алғашқы кезекке қоймай тұрып, болатын шығындардың алдын алуымыз қажет.

Кесте 3

Қамту нысаны бойынша банктік қарыздар

Көрсеткіштің аталуы	01.01.2008		01.01.2009		ауытқулар, %	
	барлығы	оның ішінде, шетел валютасында	барлығы	оның ішінде, шетел валютасында	барлығы	оның ішінде, шетел валютасында
Ипотекалық (жылжымайтын мүлік есебінен)	3356,9	1557,2	3443,8	1610,4	2,6	3,4
Несиелік карточкалар бойынша салым кепілдігі есебінен берілген қарыздар	33,8	13,9	96,1	65,0	184,3	367,6
Кепілхат және тапсырыстар есебінен берілген қарыздар	471,6	303,4	734,6	447,7	55,38	47,6
Басқа да қамту есебінен берілген қарыздар	4168,9	2303,8	4357,3	2411,7	4,5	4,7
Банктік қарыздар	837,1	293,7	612,7	287,9	-26,8	-2,0
Несиелік портфель нәтижесі	8868,3	4472,0	9244,5	4822,7	4,2	7,8

Қазақстандықтардың тұрмыс тіршілігі дағдарыстық жағдайда қалыпты болады деу, кез келген кепілмен қамтылуын алғашқы кезекке қоймай тұрып, болатын шығындардың алдын тұлғаларды толық несиеқабілетті деп қарастыру немесе барлығына бірдей қарызқабілеттілікті анықтаудың қатып қалған әдісін қолдану мүлдем қате, әр клиентке ерекше көзқарас пен қолданылатын тиімді әдістер ғана айтарлықтай нәтижеге әкеледі.

01.01.2008 жыл және 01.01.2009 жыл аралығында ұсынылған несиелерді қамтамасыз ету нысанына сәйкес, ҚР Ұлттық банкімен ұсынылған кесте жылжымайтын мүлік нарығына банктік сектордың тәуелділігінің дәлелі.

Ипотекалық тұрғын үй қарыздарының 2008 жылдың 4 тоқсанында өскеніне қарамастан, кез келген кепілмен қамтылуын алғашқы кезекке қоймай тұрып, болатын шығындардың алдын жылдың 4 тоқсанында стандартты несиелердің үлесі 6,7% пунктке төмендеген.

Қазақстаннан басты қарыз алушы елдер Ресей, Люксембург, Сейшел, Виргин аралдары (Британия), Кипр, АҚШ және Ұлыбритания Біріккен Корольдігі.

Қазақстан Республикасының резидент емес тұлғаларына берілген қарыздар 2008 жылы 16,6% құрады, бал 2007 жылдың басында 15,9% құраған болатын. Қазақстанның коммерциялық банктерімен ҚР резидент еместеріне 01.06.2009 ж. қатысты ұсынылған қарыздар туралы ақпарат 4-кестеде ұсынылды.

Кесте 4

ҚР-ң резидент емес тұлғаларына екінші деңгейлі банктермен ұсынылған несиелер туралы ақпарат 01.06.2009 ж.

Банктің атауы	Резидент еместерге берілген қарыздары, млрд. теңге
1. АҚ «БТА Банк»	1370,0
2. АҚ «Казкоммерцбанк»	360,8
3. АҚ «Қазақстан Халық Банкі»	122,1
4. АҚ «АТФБанк»	15,1
5. АҚ «Банк ЦентрКредит»	18,3
6. АҚ «Альянс Банк»	25,9